

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'04 : 81'373.611

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2019-2-12>

СЛОВОВІРНА СТРУКТУРА ІМЕННИКІВ PLURALIA TANTUM У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XIV–XVII ст.

Білоусенко П. І., Бойко Л. П.

*Інститут української мови НАН України,
Запорізький національний університет*

pbilousenko@gmail.com, larysa.boйко.66@gmail.com

Ключові слова:

іменники pluralia tantum, девербативи, десубстантиви, лексико-словотвірний тип.

У статті здійснено опис словотвірних і лексико-словотвірних типів іменників pluralia tantum з урахуванням попередніх етапів функціонування української мови. Описано структури з відповідними суфіксами та конфіксами, з'ясовано похідні основи дериватів із цими формантами та їх семантику.

Із середини ХХ ст. спостерігається посилення інтересу як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців до вивчення іменників pluralia tantum. Історію виникнення і формування класу множинних найменувань в українській мові розглянули принагідно в ході аналізу тих чи тих лексико-словотвірних груп іменників С. Бевзенко, О. Безпояско, Д. Гринчишин, В. Грещук, Н. Клименко, О. Кровицька, В. Німчук та ін. Серед загалу дериватів різних лексико-словотвірних груп похідних проаналізовано множинні іменники в розвідках з діалектного та ономастичного словотворення (Г. Аркушин, Л. Дика, П. Гриценко, Я. Закревська, Л. Масенко, З. Сікорська, О. Харківська, П. Чучка та ін.).

Серед іменників, ужитих у множині, наводить плюративи М. Смотрицький у книзі “Грамматика славенски# правильное Сунтагма” (1619) [7], на ряд власне множинних іменників натрапляємо у праці І. Ужевича “Грамматика словенская”: *крестини, родини, хрестіани* [4, с. 88, 109]. У “Граматиці малоросійскаго нарчія” О. Павловського (1818 р.) наводяться іменники (*граблі, кеглі, краглі* та інші), які не мають однини [5, с. 4]. До іменників без однини В. Сімович відносить найменування *гордоці* [6, с.130], *окулярі, щипці, вила, сухоти, ножиці, груди* (145), *вязи, сходи, челюсти, шаравари, обжинки, досвідки* та деякі власні: *Броди* (181) та ін.

У другій половині ХХ ст. вітчизняні мовознавці не тільки фіксують, а й виокремлюють їх серед інших іменників. Граматичну природу дериватів згаданого типу описано в працях І. Вихованця, А. Гриценка, А. Загнітка, В. Ільїна, І. Матвіяса, В. Русанівського, В. Горпинича, В. Олексенка, Л. Родніної та інших мовознавців. Однак більшість праць, у яких розглядалися названі лексеми, мають констатувальний, фрагментарний, ілюстративний

характер і “не можуть задовольнити нагальні потреби в цілісному систематичному викладі історії українського словотворення” [1, с.182]. Це стосується й досліджень з історії формування словотвірної структури іменників pluralia tantum.

Іменники, що вживаються лише в множині, мають давню історію. Їх, зокрема, вичленовують у реконструйованих матеріалах праслов'янської доби. Це деривати із суфіксами **-ьку, *-ину, -ітї* та ін., наприклад: **obmoltinu* ‘залишки від обмолоту’, **obpilьku* ‘стружка, опилки’; **obzoriny* ‘оглядини’; **drьgьvitji* ‘дреговичі, назва племені’ тощо. Часто трапляються ті форманти, які в праслов'янській мові виконували функції флексії та суфікса одночасно (протонульсуфіксальні елементи), наприклад: **bьgy* ‘болотиста місцевість’ від **bagati*; **ьzgrebi* ‘пакля, очистки льону’ співвідносне із **ьzgrebti* ‘вишкребти, вигребти’; **obgьdu* ‘оглядини’; **obmeti* ‘дрібні відходи при молотьбі; солом'яна січка’ тощо [2, с. 355–358].

У дериватах наведеного типу відбулася лексикалізація форм множини, адже в них спостерігається спочатку нерегулярний зсув лексичного значення, при якому вживаний у множині іменник позначає граматичну множину однорідних предметів і (паралельно) вжитий в однині іменник. При регулярному зсуві лексичного значення формальна ознака множини стає виразником дещо іншої семантичної ідеї. Унаслідок зміни лексичного значення й граматико-синтаксичної функції іменника множини зрештою утворюється нове слово з окремою його словоформи.

У давньоруськоукраїнській мові нові плюративи творилися за допомогою праслов'янських формантів. Зберігся і згаданий шлях творення нових формантів, що вживаються для творення множинних іменників [3, с. 14–16].

Зіставлення загальних тенденцій творення плуративів у праслов'янській та українській мові давньокиївського періоду вказує на спадкоємність цих процесів. Тим часом на сьогодні в українському мовознавстві не описана система творення іменників *pluralia tantum* старої української мови XIV–XVII ст., тобто періоду, який передував творенню нової української літературної мови на народній основі. Вивчення динаміки згаданої підсистеми з урахуванням тиску системи на впорядкування її елементів, а отже, з поясненням причин мовних змін є *метою* цієї статті.

Деривати на позначення іменників *pluralia tantum*, виявлені в текстах різних стилів і жанрів XIV–XVII ст., творилися за допомогою різних формантів, панівна частина яких має праслов'янське походження. За давніми моделями продукуються нові похідні, словотвірне значення яких може виходити за межі попередніх дериватів, а продуктивність зростати. Іменники *pluralia tantum* творилися за допомогою суфіксів **ане (-'ане)/-аны/(-'аны), -ини (-іни, -їни), -ощі, -ки, -ики (-ники), -ці**, нульового форманта та конфіксів.

1. Структури із суфіксом **-ане (-'ане)/-аны/(-'аны)**, зафіксовані в пам'ятках XVI–XVII ст., мали десубстантивне походження, за допомогою цих формантів творилися такі відіменникові лексико-словотвірні типи плуративів:

а) найменування осіб за власними назвами місць проживання: **македиямляне** (1489 СУМ XVII 4) 'жителі Мідії'; **милословчане** (1508–1509 XVII 163) 'мешканці Милословчан'; **кияне, кіяне** (1526 XIV 105; XVII УЛ 154) 'мешканці м. Києва'; **маневичани** (1543 XVII 44) 'мешканці с. Малевичів'; **боиняне** (1546 IV 191) 'мешканці м. Бойня'; **горчане** (1546 VII 40) 'назва жителів с. Горки'; **городищани** (1546 VII 35) 'мешканці Городища'; **галилеяне, галилеяне** (1556–1561 VI 185) 'жителі Галилеї'; **галичане** (серед. XVI VI 185) 'мешканці галицького передмістя міста Львова'; **головчане, головищани** (1582 VII 3) 'мешканці Головчі'; **львовяне, львовяне, лвовяне, лвовяне** (1582 XVI 122) 'жителі м. Львова'; **гадаряне** (XVI ст. VI 179) 'назва мешканців стародавнього біблійного міста Гадари'; **мелитяне** (XVI ст. XVII 102) 'мешканці острова Мальта'; **лучане** (поч. XVII ст. XVI 116) 'мешканці Луцька і прилеглих територій'; **галаціяне** (1621 VI 185) 'мешканці малоазійської провінції Галатей'; **авиняни** (1627 I 151) 'мешканці Афін'; **гадитани** (1632 VI 180) 'назва мешканців Гадитанії'; **гадичане** (1638 VI 180) 'назва мешканців м. Гадяча'; **белоцерквяни** (1639 II 73) 'мешканці Білої Церкви'; **гор'янчане** (1645 VII 44) 'жителі села Горінчева'; **былане** (1646 III 111) 'назва мешканців села Білий Потік'; **ефіопляне, етіопляне** (серед. XVII ст. IX 50) 'жителі Ефіопії'; **ізраїльтяне Сімонови** (1665 Гал 174); **Римляне чужоложниківъ живыхъ в(ъ) землѣ закопували** (194); **содомляни** (XVII УЛ 56) 'жителі міста в Палестині – Содом'; **філіп'яни** (XVII

УЛ 521) 'жителі міста Філіппи в Македонії'; **колосяни** (521) 'мешканці міста Колосси у Фрігії'; **моравани** (XVII УЛ 539) 'слов'янські племена, які від середини I тисячоліття заселяли Моравію'; **полочани** (XVII УЛ 149) 'східнослов'янське плем'я, яке жило в басейні Західної Двіни та у верхів'ях річок Німану й Березини, над рікою Полотттю'.

Зафіксовані також інші деривати, мотивовані апелюваннями: *Теды мѣщане, взвши оный трупъ, вкинули за мѣстомъ в(ъ) калюжу* (1665 Гал 273); **вишегороджани** (XVII УЛ 415) 'жителі города (міста), які мешкають у верхній його частині'; **городяни** (428) 'жителі города (міста)';

б) назви племен та етнографічних груп: **кашубяне** (1582 СУМ XIV 69) 'етнографічна група поляків, кашуби'; **мавритани** (1582 XVII 3) 'маври, мавританці'; **віатчане** (поч. XVII IV 78) 'назва племені, в'ятичі'; **моравани** (XVII УЛ 539) 'слов'янські племена, які від середини I тисячоліття заселяли Моравію'; **полочани** (XVII УЛ 149) 'східнослов'янське плем'я, яке жило в басейні Західної Двіни та у верхів'ях річок Німану й Березини, над рікою Полотттю';

в) назви осіб за належністю до віровчення: **езуитани** (1587 СУМ IX 89) 'члени католицького чернечого ордену', езуїти; **евтихіане** (XVI ст. IX 32) 'визнавці однієї з ересей' евтихіани; **езуїяни** (1587 IX 90) 'езуїти'; **македоняне, македоніяне** (XVI ст. XVII 17); 'представники павликанської секти в Македонії, македоняни'; **агаряни** (поч. XVII ст. I I 71–72) 'магометани, мусульмани'; *Где естесь, Декїи? Где естесь, Домиціяне, Валерїяне, Діклиціяне, Юліане? Где теперъ ... балвохвальцы окрутни, которыи хр(с)тіяномъ розныи муки и розную смерть задавалисте* (XVII Гал 73); *Гды ефесяны каменїемъ на Іоанна кидали, чи то не было терпенїе?* (168); **махометане** (1665 Гал 282); *войны великіи, которыи ... точиль з(ъ) филистианам(и), з(ъ) моавитам(и), з(ъ) сврїйчикам(и), з(ъ) ідумейчикам(и) и з(ъ) иншми непрїятелѣми розмаитыми* (1686 Гал 359); *Кождий православный христїанине* (XVII УЛ 26); **хр(с)тіяне** (Гал 129) 'ті, хто дотримуються християнства, релігії, що виникла в I ст. нашої ери і ґрунтується на вірі в Ісуса Христа як боголюдини'; **домінікани** (XVII УЛ 27) 'католицький чернечий орден, сформований у XII ст. Святим Домініком'; **василіяни** (428) 'базилішки уніатські: члени уніатського чернечого ордену, започаткованого у XVII ст.' (*Василій Великий – Кесарійський єпископ – засновник цього ордену*); **дворяне** (1648–1798 АрхЮЗР ЧІ 97) 'католики; привілейований стан суспільства у XVIII ст.

2. Плуративи з формантом **-ини (-іни, -їни)** творяться переважно від дієслів і представлені такими лексико-словотвірними типами:

а) назви звичаїв, обрядів, традицій: **девятины, дев'ятины** (1603 VII 217) 'поминки, вшанування пам'яті покійного на 9-й день по його смерті, дев'ятини'; **змовини** (1570 СУМ XII 57; XVII УЛ

572) ‘весільне домовляння старого нареченого з молодою, заручини’; **обзорини** (XVII УЛ 195) ‘звичай оглядати господарство молодих; відвідини перед сватанням батьком жениха батька дівчини з метою з’ясування кількості приданого’; **заручини** (1551 СУМ X 189; XV–XVIII Тимч I 286); **рочини** (II 298) ‘річниця’; **хрystини** (466) ‘хрестини’.

б) назви опредметненої процесуальної дії: **закладины** (1659 МатТимч I 271) ‘закладка’; **сцилины** (II 381) ‘зцілення; одужання’;

в) найменування залишків: **одробини** (XVII ЛексЛат 82) ‘рештки після „одробленої” виконаної роботи’; **розвалины** (XVII Лексікон 501).

Крім того, у пам’ятках цього періоду зафіксовані інші назви з суфіксом -ини, як-от: **горохвины** (МатТимч I 184) ‘горохова солома’; **тве(р)дины** (XVII ЛексЛат 313) ‘дерев’яні стовпи’; **легумины** (1591 МатТимч I 401) лат. legumen ‘яровий хліб, городні овочі та ін.’; **сма(р)котини** (XVII ЛексЛат 273) ‘нежить’.

3. Досить продуктивним у цей період, як засвідчує проаналізований матеріал, є нульовий суфікс. Іменники pluralia tantum з цим формантом – це майже всуціль девербативи з досить широким спектром різноманітних лексико-словотвірних значень:

а) назви опредметнених дій, які не мисляться одномоментними (одноактними): **прелюбы дБлазть на(д) нею** (1556-1561 ПЄ 165); **о житейских и юношеских бужах** (1609 ОВосп 51); **запасы** (1619 СУМ X 132) ‘боротьба, змагання’; **зальоти** (1621 МатТимч I 274) ‘упадання, залицяння’; **миги** (1624 МатТимч I 427) ‘знаки, жести’, пор. польське *mięci*, у сучасній мові це слово співвідносне з *мигати* ‘блимати’ (IV СУМ 700); **похвалы** (1627 БерЛекс 82); **выходки** (XVII Беринда 24) ‘проходки, ходи’; **въ проискахъ воинскихъ находились** (1638 ЗМТ 177); **заводу страдалчество подвизаніе по(д)вигъ борба** (сер. або др. пол. XVII Син 114) ‘тужіння’; **призови** (148); **залиоты, залоты** (1646 СУМ X 86) ‘залицяння, любовні пригоди, зальоти’; **того ж року знову затыги великие в Полицы** (1684 ЛСам 161) ‘заворуження’; **до утеку удалися** (МатТимч II 444); **Били тиж і в египетських скитах** (XVII УЛ 228) ‘поневіряння’; **Марс мари робить** (302); **мары** (XVII Лексікон 466) ‘видіння’; **плюндыры** (482); **Марныс сегосвБтныс жарты выданые** (XVII ІВ 71) (пор.: *шыдерства и жарты уставичныи зъ него строиль* (1665 Гал 325) ‘висміювання, знущання’; *съ подробнымъ изложениемъ переговоровъ* (1654 АЮЗР 8 95) ‘домовленості’; *для поради през чари възбудила Оная віщя невістка, кгда над ним ворожила* (261) ‘чаклування’; **скоки, танці, веселое плясання** (274); **вловы** (1659 Тимч I 106); **гоны** (181) ‘переслідування звіра; полювання’; **фиглБ** (II 453) ‘шуткування, забавляння’; **кинеся в обійми своїх ... ворогів** (XVII Причинки 1) ‘дія за значенням обійматися’; **переговори** (1672–1674 АЮЗР 11 711), *вступаешъ в мирныс договори* (1675–1676 АЮЗР 12 292) ‘домовляння’; *о всемъ къ хану пишеть и совБтами своими ... часто замыслы воинскые отворачиваетъ*

(556); **чины готовились** (1677–1678 АЮЗР 13 26) ‘дії, певні заходи’ (пор.: *всякіе чины людскіе* (1670 АЮЗР 9 740) ‘робота, заняття людей’);

б) номени на позначення результатів дії, яку визначає мотивувальне дієслово: **заморозы** (1489 СУМ X 102) ‘заморозки’; **заводы и (з)наки грани(ч)ныс** (1595 ККПС 66) ‘граничні обводи’; **лови** (1616 СУМ XVI 90) ‘феодална повинність, лови, полювання’; *не ведати куди се с ты(ми) луна(ми) удали* (1630 СелРух 223) ‘награбоване добро’ (*лупити* ‘грабувати’), пор. *Обозъ ... Ляхам на лупъ дали* (1620 МатТимч I 410), де виділений іменник має семантику процесуальності; **залиоты, залоты** (1644 СУМ X 86) ‘мирні переговори’ 2. (залицяння, любовні пригоди) (1646 X 86); **охвали** (XVII Жит 66) ‘оплески’ (*хвалити*); *На замьоти, вымисли і потвари противников і ненависников* (XVII УЛ 107) ‘примітки, спостереження’; *Зваж на кривду тих лидер і власні обмови* (310); **плетки** (XVII ЛексЛат 283); **отповеди** (кін. XVII ЛРК 218) ‘наговори, плітки’; *кгда всякіи запасы їй завше готует* (XVII УЛ 358) ‘заготовки чогось’; *въ сборахъ Поляковъ съ татарами въ походъ на Украину* (1657–1659 АЮЗР 4 3) ‘підготовка’; *яко и въ выкьлада(х) правныхъ во все(м) про все(м) погодивъши* (1661 ЛРК 117) ‘закони’; *по обБихъ сторонахъ ДнБпра рБки сБтныс покосы наши истинныс* (1665 АЮЗР 6 57) ‘сіно’; *яко се вразы твои возшумБша и ненавиджыци тЖ воздвигоша главу* (1665 Гал 137); *если будутъ платиться дачи кримскому хану* (1670 АЮЗР 9 209) ‘данина’ (*дати* від **datja*); **лупи** (1687 Гал 440) ‘трофеї, воєнна здобич’ (*лупити* ‘здирати’, тобто ‘забирати, захоплювати’); **скоки** (МатТимч II 325) ‘танці’;

в) назви свят, обрядових дій: **запусты** (1561 МатТимч I 284) ‘заговини’;

г) назви речовини, матеріалу, залишків чогось і т.ін.: **вымБты** ‘викинена зі шлунка речовина під час блювання, блювотина, блювота’ (1607 СУМ V 222); *вода ... въсходит[ъ] на висоту ... випорами* (1618 Ставр 227) ‘випари’; **помии** (МатТимч II 164) ‘помій’; *Еще учитель церковныи, толкуючи ... слова, мовятъ, же пжтъ хлБбов(ъ) значать пжтъ книгъ Моусеовыхъ, дванадцжтъ кошовъ значать дванадцжтъ ап(с)тловъ, которыи укрухи, позосталыи о(т) пжти хлБбовъ ... о(т) тыхъ пжти хлБбовъ зосталосЖ дванадцать кошовъ укруховъ* (1665 Гал 77); **отребы, изгрБбы** (XVII Синоніма 157, XVII Беринда 46) ‘сміття’; **ометы** (XVII ЛексЛат 196) ‘зметені рештки’;

г) назви пристосувань чи приладдя для здійснення певної дії, знаряддя дії: **при(с)тави** (XVII ЛексЛат 413) ‘будівельне приладдя’ (*приставляти*); **подпоры** (XVII Синоніма 143) ‘пути’; **вырвы** ‘бондарський пристрій, гак’ (1627 VI 16); *до него // приходи(л) в(ъ) темлицу які(и)сь мужъ з поход нею запаленою и оковы и пута з(ъ) него опадали* (1687 Гал 436); **окови** (XVII Синоніма 151) ‘пути, вериги’; **Муры**

дерев'яни значили дерев'яни шкрати (Гал 157) 'огорожа';

д) найменування територій, угідь і т.ін.: *лови* (1504 СУМ XVI 89) 'мисливське угіддя'; *гоны бобровые* (1505-1506 СУМ VII 18-19 МатТимч I 181) 'угіддя, де водилися бобри; ділянки, відведені для полювання на бобрів'; *и (з) бобровыми гонами* (1595 ККПС 65); *выжары* (1546 СУМ V 160) 'випалене місце, випалина'; *ловли* (1630 СУМ XVI 88) 'територія, призначена для мисливства, рибальства, угіддя'; *ловли звериные* 'звіроловне угіддя'; *къ тому ж опалы ... ни нраву коему, также и им Ёнию существу, не вредили* (1672 АЮЗР 9 200) 'спалені місця на полях';

е) найменування споруд, транспортних засобів, їхніх деталей: *закопи* (1424 МатТимч 272) 'окопи, шанці', плюратив *закопи* зі згаданим значенням у цей період, певне, відрізнявся від іменника *закопъ* 'межовий камінь' (див. ССУМ I 377); *всходы* (1545 СУМ V 62) 'споруда зі шаблями';

є) інші назви з нульовим суфіксом: *добы(т)ки и спряты домовые забираютъ* (1593 СелРух 91); *На могилах пицаних розтавивши чати* (XVII УЛ 311) 'варта, охорона'.

4. У пам'ятках цього періоду виявлено лише декілька плюративів із суфіксом -оші: *л Ёноши* (XVI ст. XVI 132) 'небажання робити що-небудь, лінощі'; *любоши* (1656 МатТимч I 414) 'любовні насолоди'; *зливоши* (1571 СУМ XII 4) 'литво'.

5. Формант **-ки** бере участь у творенні як абстрактних, так і конкретних іменників здебільшого від дієслів. Серед них назви опредметненої дії, часом це обрядодії: *придатки* (XVII Жит 72) 'сприйняття'; *похвалки* (XVII ЛСам 399) 'нахваляння, погрози' (*похвалятися* : *и для того отъ хана великие къ нему на всякой годъ доходятъ поминки* (1675–1676 АЮЗР 12 556) 'згадки'.

Низка десубстантивів із суфіксом **-ки** іменує різні конкретні предмети: *дверки* (1577 СУМ VII 198) 'дверцята'; *вожки* (1598 СУМ IV 163) 'віжки'; *потебеньки* (XVII МатТимч II 191) 'шкіряні лопасти по боках сідла', зменшено-пестлива назва від *потебня* 'шкіряна лопасть по боках сідла', 'дві чотирикутно вирізані й розписані шкіри у козачого сідла' (ЕСУМ IV 540); *колодки* (I 372) 'колодки, дерев'яні кайдани на ногах'; *ол Ёйки* (1687 Гал 441) 'парфуми'. Документується кілька локативів: *задки* (1568 СУМ X 25) 'місце за дворами, позаду будинків'; *могилки* (1573 МатТимч I 432) 'цвинтар'. Зафіксований один девербатив на позначення музичного інструмента: *пицки* (XVII Синоніма 141).

За допомогою суфікса **-ики** (**-ники**) творяться десубстантиви-назви осіб: *лисичники* (УкрКоз 291) 'козаки-звіролови, які вели промислове полювання на лисиць'; *лісовчики* (292) 'особливі кінні загони Речі Посполитої, до складу якої входили запорозькі козаки' (від прізвища першого організатора – білоруського шляхтича Олександра Йосипа Лісовського). Виявлено кілька найменувань осіб відприкметникового походження: *молодики* (УкрКоз

324) 'новоприбулі козаки Запорозької Січі'; *новики* (349) 'те само, що молодики: новоприбулі козаки Запорозької Січі'; *січовики* (448) 'козаки, які постійно мешкали на Запорозькій Січі'.

Трапляються й віддієслівні деривати: *випищики* (сер. XVII УкрКоз 68) 'козаки, виключені ('виписані') із реєстру'; *уходники* (503) 'група людей, які йшли на промисли в неосвоєні порубіжні землі на Україні й будували там хутори'.

Зрідка документуються відіменникові найменування предметів: *обручники* (XVII ЛексЛат 377) 'вервечки до шапки' (*обруч* 'зігнута кільцем штаба; обід').

6. Виявлено декілька дериватів з формантом **-ниці** (**-ниці**), які не фіксувалися пам'ятками давньоруськоукраїнської мови: *громниці* (1589 МатТимч I 190) пол. *gromnice* 'свято Стрітіння Господне'; *єгипчиці* (поч. XVII ст. СУМ IX 57) 'єгиптяни'; *мясниці* (1676 МатТимч I 446) 'певний період після посту, коли за законами християнської церкви дозволялося вживати м'ясні вироби'; *вратниці* (XVII ЛексЛат 96) 'ворота'; *отдоилицы* (XVII ЛексЛат 94) 'рештки, залишки після доїння'.

В обстежених пам'ятках зафіксовано поодинокі найменування людей із суфіксом **-иці**: *людцы, людъцы* (1524 СУМ XVI 182) 'залежні або звільнені від повинностей особи'; *заградшиа уста лв(о)м, угасиши силу огненную, избиши остриє меча, возмогиши ѿ(т) немоши, быши кр Ёпцы въ бранехъ, обратиши въ б Ёгство полки чужсыхъ* (1665 Гал 139) 'сильні воїни'. Окрім цього, маємо назви деталей будови, засобів пересування: *дверци* (1577 СУМ VII 198); *глабци* (1595 VI 212) 'лубки у возі або санях' від незасвідченого **глабати* 'охоплювати, з'єднувати, зміцнювати' (ЕСУМ I 518).

7. Частина плюративів творилася конфіксальним способом. Дериваційною базою для конфіксів були прийменниково-відмінкові сполуки, у яких прийменник перетворювався на префікс. Це сприяло появі багатьох конфіксальних формантів, які брали участь у творенні різних за семантикою дериватів. У писемних джерелах XVI–XVIII ст. представлені конфікси з першим складником по-: **по-...-ки**: *за (с)вои злии слова <...> і чари по(с)торо(н)ками была быта* (1672 ЛРК 159) 'ремінці передньої пари коней' (розм. *сторона* 'бік'); *подолки* (XVII Синоніма 143) 'рештки на дні бочки'; **по-...-ош**: *чтобъ де и козаки съними жъ заодно всякія поборы давали и подводы* (1667 АЮЗР 6 170) 'данина'; *Повин(н)и смо выстер Ёгатисъ и помысло(в) злыхъ* (1686 Гал 383) 'задуми, неприємні витівки'; **по-...-ани**: *поселяне* (XVII Синоніма 155); з першим складником на-: **на-...-ици**: *нараквици* (1687 Гал 440) 'манжети, чохла' від діал. *ракви* 'рукава' **на-...-ики**: *набедрики* (1648 МатТимч I 447); з першим складником при-: **при-...-ки**: такі деривати нечисленні й репрезентують різну семантику, зокрема: *прис Ёнки* (XV–XVIII Тимч II 236) 'комірка у сінях'; *приморки* (XVII ЛСам 399) 'епідемія'; *припадки* (XVII Жит 73) 'журіння'. Поодинокими прикладами репрезентовані інші

конфікси: *за-...-Ои: запороги* (1596 СУМ X 160 МатТимч I 282) 'Запоріжжя'; *па-...-ки: щобъ вездъ ѿ жгли села, падворки и містечка* (кін. XVII АЮЗР 13 744); *ви-...-Ои: выкляты* (XV–XVIII Тимч I 140) 'прокляття'.

Проаналізовані мовні факти дають підстави стверджувати, що зародження словотвірних типів іменників *pluralia tantum* має давню історію, при цьому кожне покоління мовців використовувало надбання попередніх віків.

Іменники *pluralia tantum* утворювалися з морфологічних форм множини іменника як результат лексикалізації цих форм унаслідок зсуву в них лексичного значення, при якому вжитий у множині іменник вживається з іншим значенням: позначає граматичну множину однорідних предметів, дій. Отже, первинно з граматичної форми множини іменника постає іменник *pluralia tantum* із новим лексичним значенням. З плином часу спостерігаються процеси функційної спеціалізації формантів, які беруть участь у творенні розгляданих дериватів.

Надалі множинні іменники з різними формантами виступають взірцями для продукування нових дериватів. У старій українській мові XIV–XVII ст. була створена розгалужена словотвірна підсистема іменників *pluralia tantum*, яка була успадкована новою українською літературною мовою, послужила основою для її розвитку й удосконалення.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов : в 8 ч. Киев : Въ университетской типографии, 1859–1914.

АЮЗР Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею : в 15 т. СПб. : Въ типографии Эдуарда Праца, 1861–1892.

БерЛекс Лексикон словеноросский Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука: надрук. з вид. 1627 р. фотомех. способом. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 272 с.

Гал Галятовський І. Ключ розуміння / підг. до вид. І. П. Чепіга. Київ : Наукова думка, 1985. 444 с.

Гетьм Ділова документація Гетьманщини : зб. док. / упорядк., автор передмови та комент. В. Й. Горобець. Київ : Наукова думка, 1993. 392 с.

ЕСУМ Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука : у 7 т. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 4. 2003. 653 с.

Жит Житецький П. Г. Словарь книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка. Киевъ: Типографія Г. Т. Корчак-Новицкаго, 1888. 104 с.

ЗМТ Записки Матвея Титловского 1620–1621. *Летопись событий въ Юго-Западной Россіи въ XVII вѣкѣ.* / сост. Самоиль Величко. Киев, 1864. С.147–182.

ІВ Величковський І. Твори. Київ : Наукова думка, 1972. 191 с.

ККПС Книга Київського підкоморського суду (1584–1644). Київ : Наукова думка, 1991. 344 с.

Лексикон Лексикон словено-латинський. *Лексикони Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / підг. до вид. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1973. С. 423–540.

ЛексЛат Лексиконъ латинський. *Лексикони Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського* / підг. до вид. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1973. С. 61–423.

ЛРК Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. / підг. до вид. О. М. Маштабей та ін. Київ : Наукова думка, 1986. 222 с.

ЛСам Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник. Киев, 1873. 469 с.

МатТимч Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / упоряд. В. В. Німчук, Г. І. Лиса ; відпов. ред. В. В. Німчук. Київ – Нью-Йорк, 2002. Кн. 1. 512 с. ; Кн. 2. 2003. 512 с.

ОВосп О воспитании... *Пам'ятки братських шкіл на Україні.* Київ : Наукова думка, 1988. С. 50–55.

ПЄ Пересопницьке євангеліє 1556–1561 рр. Рукопис ЦНБ АН України, №15512.

Син Синоніма славеноросская. *Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская* / підгот. текстів пам'яток і вступ. статті Німчука В. В. Київ : Наукова думка, 1964. С. 91–172.

СелРух Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. : зб. док. і мат. Київ : Наукова думка, 1993. 535 с.

Причинки Целевич О. Причинки до зносин Петра Дорошенка з Польшею в 1670–1672 рр. ЗНТШ. 1898. Кн. 5. Т. 25. С. 1–26.

Ставр Транквіліон-Ставровецький К. Уривки з прозових та віршованих творів філософського змісту. *Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.)* : тексти і дослідження. Київ : Наукова думка, 1988. 568 с.

СУМ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Вип. 1. Львів, 1994. 152 с. ; Вип. II. 1994. 152 с. ; Вип. III. 1996. 252 с. ; Вип. IV. 1997. 260 с. ; Вип. V. 1998. 258. ; Вип. 11. 2004; Вип. 12. 2005. 244 с.; Вип. 14. 256 с.; Вип. 16. 2013.; Вип. 17. 2017. 248 с.

УкрКоз Українське козацтво : Мала енциклопедія / ред. Ф. Г. Турченко та ін. Київ : Генеза; Запоріжжя : Прем'єр, 2002. 568 с.

УЛ Українська література XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1983. 694 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови. Київ : Вища школа, 1981. 213 с.
2. Білоусенко П. І., Бойко Л. П. Словотвірна структура праслов'янських іменників pluralia tantum. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. Запоріжжя, 2015. № 1. С. 354–359.
3. Білоусенко П. І., Бойко Л. П. Словотвірні типи іменників pluralia tantum у давній руськоукраїнській мові XI–XIII ст. *Філологічні трактати* : наук. журнал. Суми, 2017. Т. 9. № 2'. С. 13–19.
4. Граматика слов'янська І. Ужевича / відп. ред. М. А. Жовтобрюх ; укл. І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький ; Акад. наук Української РСР, Ін. мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1970. 114 с. (Пам'ятки української мови XVII ст.).
5. Павловский А. П. Грамматика малороссийского наречия. Спб : Тип. В. Плавильщикова, 1818. 116 с.
6. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. Друге видання з одміними й додатками. Київ-Ляйпціг : Українська накладня, 1921. 584 с.
7. Смотрицький М. Граматика слов'янська / підгот. факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. Київ : Наукова думка, 1979. 251 с.

**WORD FORMING STRUCTURE OF NOUNS PLURALIA TANTUM
OLD UKRAINIAN LANGUAGE XIV–XVII ст.**

Bilousenko P. I., Boyko L. P.

*Institute of Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
Zaporizhzhia National University*

The mechanism of creation of nouns of pluralia tantum is exposed: as a result of lexicalization of these forms from the morphological forms of plural nouns in which noun used in plural form obtains a different meaning: grammatical plurality of homogeneous objects, actions.

Comparison of general tendencies of creation of pluralities in the Old Slavic and the Ukrainian language of old Kiyiv period will give an opportunity to set the succession of these processes. Especially actual in this plan is creation of nouns of pluralia tantum of old Ukrainian of XIV–XVIII centuries, in the period that was preceded to creation of new literary Ukrainian based on folklore. A study of dynamics of the mentioned subsystem is taking into account pressure of the system on organization of its elements, and thus, with explanation of reasons of language changes, possible on condition of the detailed description of fragments of this word formation subsystem, executed followed by the same principle, and stage-by-stage comparison of the research results.

The description of word-forming and lexical-word type nouns of pluralia tantum performed with taking into account of previous steps of the functionality of the Ukrainian language. Structures are described with the suffix of -ане (-'ане)/-аны/-'аны described. Derivative based of derivates with this formant and their semantics, in particular, are indicated on expansion of this suffix because of appearance in christianity different cults, that had to get their names. Quite a bit it is discovered of formations that named persons based on where they lived, tribes and ethnographic groups. With the suffix -ини (-'ини, -їни) mostly the names of customs, ceremonies, traditions, were formed.

The special activity received null suffix, that is used mainly for creation of deverbative on denotations of subjective actions, that are not thought as momentum and names of results of action that is determined by an motivational verb. Less productive are suffixes -ощі, -ки, -ці. Many derivatives are formed with confixes.

In the conclusions it is noted that the word-forming subsystem of pluratives from the Slavic period to the end of the XVIII marked very heavily, at which derivatives from ancient times to the end of the XVIII century are characterized by continuity and clear functional distribution.

Key words: pluralia tantum nouns, deverbative, desubstantive, lexical-word-forming type.